

Біля витоків досліджень історії України

До 245-річчя від дня народження М. Ф. Берлинського

Володимир Погорілий

Нправжнє наукове дослідження історії України, Росії, як і більшості європейських країн, розпочалося наприкінці XVIII та початку XIX ст. Серед початківців досліджень історичної науки в Україні особливе місце належить М. Ф. Берлинському. Його ім'я майже два століття нечасто згадувалось в історичній науці, хоча у XIX ст. його називали "першим істориком Києва" і "патріархом Київської археології" (Щербина, 1896, с. 395–417). У XX ст. його удостоїли звання "Колумба київських старожитностей" (Івакін, 1991).

Максим Федорович Берлинський народився 6 серпня 1764 р. у селі Нова Слобода біля старовинного Путивля, навчався у Київській духовній академії (1776–1786), в Учительській семінарії в Петербурзі (1786–1788), що стала фундаментом Санкт-Петербурзького університету (1819). Повернувся у 1788 р. до Києва, де майже півстоліття, до 1834 р., викладав географію та історію у Головному народному училищі, перетвореному з 1809 р. у Першу Київську гімназію. Він був викладачем і Київської духовної

Портрет М. Ф. Берлинського.
Національний музей історії України.
Перша публікація.

академії. Йому випала честь бути Головою першоначального правління організації Київського університету до самого прибуття до Києва його першого ректора М. Максимовича. Але відомим став М. Ф. Берлинський не як викладач, а як видатний дослідник історії Києва та України. Його величезна заслуга в організації “Київської тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів”, співробітником якої у 1845 р. став великий український поет Т. Г. Шевченко. Їхнє знайомство відбулося, коли “патріарху київських старожитностей” було вже за 80 років (Хижняк, 2001, с. 66–68).

М. Ф. Берлинський належав до тієї когорти вчених, яка закладала підґрунтя історичної науки, що формувалась з XVIII ст. у славнозвісній Києво-Могилянській академії в Києві. Саме тут навчались такі історики-літописці, як Роман Ракушка Романовський (Самовидець), Самійло Величко, Григорій Граб'янка, Петро Симоновський (автор “Краткого описания о казацком малороссийском народе”), Василь Рубан (автор “Краткой летописи Южной России”), Микола Бантиш-Каменський – батько відомого історика Д. Бантиш-Каменського (видав “Історію Малоросії” в 1822 р.) і Максим Берлинський. М. Ф. Берлинський був не лише вихованцем Києво-Могилянської академії – впродовж багатьох років він тут викладав.

До наукових заслуг М. Ф. Берлинського відносять не тільки початок перших наукових праць з історії “матері міст руських” Києва, але й перші археологічні розкопки давньоруських пам'яток, дослідження середньовічної історії України, її першу періодизацію (Брайчевський, 1991, с. 5–20). Він був членом “вченої дружини” відомого

гуртка графа М. П. Румянцева із виявлення давньоруських старожитностей і зумів залучити до наукового обігу величезний фонд стародавніх письмових джерел з монастирів та архівних фондосховищ Києва. На жаль, багато джерел, використаних у дослідженнях М. Ф. Берлинського, не збереглися до нашого часу, через що його праці є нині своєрідним історичним джерелом.

М. Берлинський мав безпосереднє відношення до заснування Київського університету (1834), отримавши у дослідників титул його “першого ректора”. “Одним із перших трудівників з розробки історії та топографії Києва” назвали його автори статті про нього в енциклопедії Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона. М. Ф. Берлинський прожив довге життя від кінця XVIII до майже середини XIX ст. На рубежі століть йому виповнилося 36 років. Він пережив трьох російських імператорів і був свідком майже всього царювання четвертого. За життя М. Берлинського сталися визначні політичні події в Україні, Російській імперії та світі. У рік його народження (1764) Катериною II було ліквідовано гетьманство на Україні, а “малоросійським генерал-губернатором” призначено графа П. О. Румянцева. 1775 р. була ліквідована й Запорізька Січ. В 1768–1769 рр. на Правобережній Україні відбулось повстання селян, відоме під назвою “Коліївщина”. У 1773–1775 рр. в Росії палала селянська війна, очолювана О. І. Пугачовим. 1783 р. до Росії приєднано Крим, 1791 – територія Північного Причорномор'я між Бугом та Дністром, 1812 – між Дністром та Дунаєм.

За його життя відбулась ліквідація Польщі в результаті трьох її поділів та приєднання

до Росії та Австрії, війна Англії з її колоніями у Північній Америці (1775–1783 рр.), проголошення Декларації незалежності США (1776), Велика французька буржуазна революція (1789–1797), прихід до влади Наполеона у Франції (1799) та всі його війни, включаючи похід до Росії 1812 р., вступ союзних військ до Парижу у 1814 р., повернення до влади Бурбонів, заснування Священного Союзу 1815 р. Під час життя М. Ф. Берлинського відбулось повстання декабристів 1825 р., розправа над ними Миколи I, революція у Франції та повстання у Польщі 1830 р., створення у 1845–1846 рр. Кирило-Мефодієвського товариства в Україні і його розгром, заслання Т. Г. Шевченка у солдати.

Одним із видатних наукових досліджень М. Ф. Берлинського є його “Короткий опис Києва”, що вийшов окремою книгою у 1820 р. в Санкт-Петербурзі (Берлинський, 1820). Це дослідження було основним фундаментом у подальшому вивченні археології, історичної топографії та давньої історії столиці Київської Русі впродовж XIX та XX століть. Сенсаційні знахідки в історичній науці бувають не часто. Але те, що відбулось у 1970 р., справило на багатьох враження справжнього відкриття. Серед прискіпливих дослідників історії Києва було відомо, що опубліковане у 1820 р. дослідження М. Ф. Берлинського “Краткое описание Киева” є лише вибіркою з більш повної наукової праці “История города Киева”, яка була здана до друку за 20 років до того, але не була видрукувана через заборону цензури. І ось якось, працюючи в Ленінградському архіві, київська дослідниця Лідія Антонівна Пономаренко, знайшла цензорський примірник цієї видат-

ної невиданої праці М. Ф. Берлінського. Це унікальний випадок у XX ст. в історичній науці і археографії — знайти заборонену цензурою книгу, присвячену історії Києва, 170 років опісля (Берлинский, 1992; Брайчевський, 1991, с. 5–20; Толочко, 1992, с. 82–83). Відомий археолог М. К. Каргер, який проводив розкопки Києва у довоєнні та післявоєнні роки XX ст. і написав двотомну археологію Києва “Древний Киев” (1958–1961), зазначав, що, на жаль, значна і рання праця М. Ф. Берлінського “История города Киева” залишається невідомою (Каргер, 1958–1961).

“Історія Києва” М. Ф. Берлінського висвітлює не тільки суто “київські” події, а представляється як одне з найважливіших місць в історії всієї Київської держави і Східної Європи (Берлинский, 1991). Крім цього найбільш відомого і важливого для історичної науки дослідження, М. Ф. Берлінському належить значна кількість статей з історії середньовічної України, включаючи “козацькі часи”, а також розвідки з історії окремих найбільш важливих пам’яток (Берлинский, 1811; Берлинский, 1822; Берлинский, 1844), археологічні розкопки Десятинної церкви (Берлинский, 1820; Берлинский, 1830), відкриття “златників” князя Володимира (Берлинский, 1824), перша публікація золотого чернігівського змійовика і багато чого іншого.

У переліку наукових досягнень М. Ф. Берлінського одне з головних — встановлення топографії стародавнього Києва — столиці великої середньовічної держави Європи. Цією проблемою він зацікавив і одного із своїх учнів Київської гімназії М. Ю. Закревського, який став у

другій половині XIX ст. видатним дослідником історичної топографії цього стародавнього міста. Микола Васильович Закревський (1805 — 1871) навчався у Вищій Київській гімназії у 1820–1824 рр., а потім — у 1828–1829 рр. Незважаючи на всі життєві перешкоди, він став видатним істориком, етнографом, фольклористом та письменником: ще 1836 р. у Ревелі видав першу невелику книжку “Очерк истории Киева”, а 1858 р., завдяки підтримці О. Бодяньського, “Летопись и описание города Киева”, за яку був удостоєний звання дійсного члена Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті. У 1868 р. він опублікував за підтримки графа О. Уварова “Описание Киева” у двох томах (Закревский, 1868). Ця книга була проілюстрована багатьма картами історичної топографії Києва різних часів, зроблених автором. Вона надовго стала зразком подібних досліджень і була схвально сприйнята усіма дослідниками, зокрема М. Максимовичем, М. Костомаровим та іншими. Навіть багато сучасних видань з історії Києва повторюють ілюстрації карт, зроблених М. В. Закревським. Про наукові досягнення М. Берлінського він писав так: “Нащадки шанобливо будуть згадувати М. Ф. Берлінського та інших безкорисливих трудівників і цінителів церковної та вітчизняної старовини нашої. Без всіляких надій на матеріальну вигоду, яку не шукали і не мали, дбали вони про збирання та збереження всього, навіть малих повідомлень, всіляких рис минулого, які важливі для характеристики подій, щоб заповнити собою якусь прогалину та недомовки швидкоплинного часу; вони збагати-

ли новими знаннями історію Києва та вдихнули в неї нове життя”.

Видатний український вчений і перший ректор Київського університету Михайло Олександрович Максимович (1804–1873), добрий знайомий М. Ф. Берлінського, продовжив його наукову справу створенням, перш за все, “Археологічних записок про Київ та його околиці”. М. О. Максимович настільки був захоплений історією стародавнього Києва, що присвятив його стародавній топографії цілу низку досліджень. У 1841 р. виходять його “Топографические заметки киевлянина”, у 1869 р. — “Объяснительные параграфы о Киеве” та ціла серія статей, присвячених визначенню місця розташування та історії окремих пам’яток міста (Максимович, 1840). З тих часів історико-топографічні дослідження Києва стали основою для подальшого вивчення археології та історії Києва не тільки у XIX, але й у XX столітті (Толочко, 1972).

Як викладач М. Ф. Берлінський вніс багато нового у розвиток педагогічної науки в Україні. Крім своєї педагогічної роботи та наукових досліджень, він захоплювався діяльністю київського Біблейського товариства, яке було відкрито у 1817 р. Того ж року М. Ф. Берлінського було обрано директором цього товариства, а у 1818 р. — й секретарем. Він проводив активну роботу із залучення у члени товариства багатьох своїх знайомих, що надавали значну фінансову допомогу. Активна участь М. Ф. Берлінського у діяльності Біблейського товариства пояснювалася його глибокою релігійністю, що була прищеплена йому з дитинства і стала основним

■ знаменні дати

принципом всього його життя. Про це свідчать його записи у щоденнику, де він згадує про свою участь у співочому церковному хорі, відвідання літургій, створення й проголошення церковних проповідей. У релігійному дусі М. Ф. Берлинський виховував і своїх дітей.

Максим Берлинський майже 70 років прожив у Києві. Разом із ним Києво-Могилянську Академію закінчили і чотири його брати: Степан, Василь, Матвій та Михайло. Останній був відомим співаком у придворній капелі Олександра І. Племінник М. Ф. Берлинського

взяв участь у війні 1812 р. і багато зробив для організації виробництва артилерійського озброєння на Київському арсеналі. Дружина М. Ф. Берлинського, Анна Петрівна, походила з відомого у Києві роду Балабухів, що займались виготовленням цукерок та сухофруктів (Семейкин, 1916).

М. Ф. Берлинський похований на Байковому кладовищі м. Києва. У путівнику його польської частини, виданому 1910 р. В. Чеховським, згадується напис на могилі: "На сим месте погребено было статного советника и кавалера

Максима Федоровича Берлинского, родившегося 1764 году августа 6 дня, скончавшегося в 1848 году января 6. Мир праху твоему".

Київ не забув свого першого історика, і одна з вулиць названа його ім'ям, нагадуючи сучасним киянам про людину, яка зробила так багато для вивчення історії їхнього старовинного міста – столиці України.

У фондах Національного музею історії України у Києві зберігається живописний портрет М. Ф. Берлинського роботи невідомого художника, який публікується вперше.

Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. - Київ: "Наукова думка". — 1991. — 320 с. (АН УРСР, Археограф. коміс., Інститут археол., Ін-т історії. Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М. Ю. Брайчевського).

Берлинский М. Краткое описание Киева. — Спб., 1820.

Берлинский М. Ф. О могиле Аскольдовой в Киеве. — Улей, 1811., ч.5.

Берлинский М. Ф. Объяснение изображения на медали, найденной в Чернигове в 1821 году // Соревнователь просвещения. — 1822. — № 1.

Берлинский М. Ф. Описание найденных недавно в Киеве разных старинных золотых и серебряных верей // Украинский журнал. — 1824. — № 2.

Берлинский М. Ф. О находке серебряных слитков в развалинах Десятинной церкви в Киеве // Отечественные записки. — 1820. — № 20.

Берлинский М. Историческое обозрение Малороссии и Киева: отрывки — "Молодик на 1844 год. — Спб.; тип. К. Жернакова. — 1844. — С. 163–196.

Берлинский М. Ф. О Десятинной церкви в Киеве // Труды и летописи Общества истории и древностей российских. — 1830. — Т. 5. — № 1. — С. 106–123.

Брайчевський М. Ю. Максим Берлинський та його "Історія міста Києва". — В кн. М. Ф. Берлинський. Історія міста Києва. — Київ: "Наукова думка", 1991. — С. 5 — 20.

Закревский Н. Описание Киева. — М., 1868. — Т. 1 — 2.

Ивакин Г. Ю. Колумб киевских древностей. — В кн. Максим Берлинский. Краткое описание Киева. — Киев: "Час", 1991. — 111 — XIV.

Каргер М. К. Древний Киев. — М.: Изд-во АН СССР, 1958, 1961. — Т. 1 — 2.

Максимович М. А. Обозрение старого Киева // Киевлянин, кн. 1 (на 1840 г.). — К., 1840.

Семейкин Н. М. Ф. Берлинский — бывший ученик и учитель Киевской академии и его учено-литературная деятельность. — К., 1916.

Толочко П. П. Історична топографія стародавнього Києва. — К.: Наукова думка, 1972.

Толочко П. Перша історія Києва. — Передмова до "Історії Києва" М. Берлинського // Київська старовина. — 1992. — № 1. — С. 82–83.

Хижняк З. І. Берлинський Максим Федорович. — Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид. — К.: Вид. Дім "КМ Академія", 2001. — С. 66–68.

Штонь І., Кримчак В. За любов, дружбу й гідрометслужбу! // ж. Надзвичайна ситуація. — № 11. — 2006.

Щербина В. И. Первый киевский археолог М. Ф. Берлинский: 1764 — 1848 гг. — Киевская старина. — 1896. — № 12. — С. 395–417.